

महिला सशक्तिकरणमा सहकारीको भूमिका
जनहित बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेड पोखरा-१५, लामाचौरमा
आधारित समाजशास्त्रीय अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत
समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकताको
प्रयोजनका लागि समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरामा प्रस्तुत
शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

शोभा दाहाल

रोल नं.: ८८/२०७२

परीक्षा क्रमाङ्क : ४८०४४१

रजिष्ट्रेशन नं.: ९-२-४८-१८८०-२०१२

समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

२०७९

विषय : सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस अन्तर्गत मानवविकी तथा समाजशास्त्र सकांय अन्तर्गत स्नाकोत्तर तहमा आसिंक आवश्यकता परिपुर्तिका निम्ति विद्यार्थी शोभा दाहाल ले महिला सशक्तिकरणमा सहकारीको भुमिका: जनहित बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेड पोखरा १९ लामाचौरमा आधारित समाजशास्त्रीय अध्ययन शिर्षकमा शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । उक्त शोधपत्र आवश्यक मुल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति :

.....
शोध निर्देशक
तेज प्रसाद सुवेदी
उप-प्राध्यापक
पृथ्वी नारायण क्याम्पस,
पोखरा

विषय : स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पास, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्रका विद्यार्थी शोभा दाहालले स्नातकोत्तर तहको आशिक आवश्यकता परिपुर्ति प्रयोजनका लागि यस विभागमा प्रस्तुत गर्नुभएको “महिला सशक्तिकरणमा सहकारीको भूमिका: जनहित बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेड पोखरा-१९, कास्कीमा आधारित समाजशास्त्रीय अध्ययन” विषयक शोधपत्र मुल्याङ्कन समितिबाट स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकोले स्वीकृत प्रदान गरिएको छ ।

मुल्याङ्कन समिति

१.	शिव बहादुर थापा	विभागीय प्रमुख
२.	तेज प्रसाद सुवेदी	शोध निर्देशक
३.		बाह्य परीक्षक

बुझाएको मिति:

मौखिक परीक्षा मिति:

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकी सङ्काय अन्तर्गत सामाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार गरिएको हो । यो शोधपत्र “महिला सशक्तिकरणमा सहकारीको भूमिका : जनहित बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेड पोखरा-१९, लामाचौरमा आधारित समाजशास्त्रीय अध्ययन” भन्ने शीर्षकमा पोखरा म.न.पा. वार्ड नं १९. मा रहेको जनहित बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा केन्द्रित रहि तयार गरिएको छ ।

यस शोधपत्रको तयारीको क्रममा सुरुदेखि नै आफ्नो अमूल्य समय दिई आवश्यक निर्देशन सल्लाह सुझाव एवम् प्रेरणा प्रदान गर्नु हुने शोध निर्देशक आदरणीय गुरु तेज प्रसाद सुवेदी प्रती हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधकार्यको लागि शीर्षक छनोट देखि पूर्णता प्रदान गर्ने कार्यमा सहयोग गर्नुहुने सामाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभागका विभागीय प्रमुख र अन्य प्राध्यापक ज्यूहरु प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

मलाई प्रा.वि. तहदेखि यो तहसम्म पुऱ्याउने सम्पूर्ण गुरुवा र गुरुआमा प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दै शोधकार्यको लागि आवश्यक सुचनाहरु सहजरूपमा उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने सहकारीमा संलग्न व्यक्तिहरुलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहान्छु । यस शोधपत्र लेखनमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने साथीहरुप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

शोधकर्ता

शोभा दाहाल

समाजशास्त्र तथा ग्रामित विकास विभाग

पृथ्वी नारायण क्याम्पस,

पोखरा

शोधसार

वास्तवमा सहकारी भन्नाले मिलेर गरिने सामुहिक कार्यलाई बुझाउँछ । सहकारी रोजगारी, सामाजिक एकीकरण, गरिबि निवारण, समाज विकास तथा सामुदायिक सशक्तिकरणको माध्यम हो । सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक र राजनितिक विकास तथा प्रगतिको अवस्थामा पुग्नका लागि सामुहिक सोच, सामुहिक नेतृत्व र सामुहिक कार्यको तालमेलबाट नै सामजको ठुलो भुमिका खेलेको पाईन्छ । सामान्यतया एक जना मात्र महिला वा पुरुषले मात्र सामाजिक र आर्थिक समस्याको समाधान गर्न सक्दैन । जसका लागि विभिन्न व्यक्तिहरुको सामुहिक प्रयास र आपसि सहयोगको आवश्यकता पर्दछ । सामुहिक प्रयास, भावना, उद्देश्य तथा क्रियाकलापलाई व्यवहारिक स्वरुप प्रदान गर्न सदस्यहरुको सामुहिक हितका लागि सहयोग र सहकार्य व्यवसायिक कार्य नै सहकारी संस्था हो । सहकारीको अर्थ नै एकले सबैलाई र सबैले एकलाई एक आपसमा सहयोग गर्नु हो ।

शोधपत्र अध्ययन पोखरा महानगरपालिका वडा नं. १९ स्थित लामाचौर कास्कीमा स्थित जनहित बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेड छनोट गरिएको छ । यस संस्थामा आवद्ध ६६८ शेयर सदस्यहरु मध्य ३६० महिला सदस्यहरु मध्य उद्देश्यमुलक नमुना छनोट विधिद्वारा ९० जनाको मात्र व्यक्तिगत अध्ययन गरिएको छ । यसमा सामाजिक, लैङ्गिक, आर्थिक र माक्सवादी सिद्धान्तहरु प्रयोग गरिएको छ ।

सहकारीमा संलग्न महिलाको आर्थिक र सामाजिक अवस्थाको पहिचान गर्नु, महिलाहरुको दैनिक जीवनशैलीमा र निर्णय क्षमतामा आएको परिवर्तन तथा सशक्तिकरण सम्बन्धी अध्ययन गर्ने, कार्यलाई मुख्य उद्देश्यको रुपमा लिन

यस शोधपत्रमा प्राथमिक तथा द्वितीय दुवै प्रकृतिका विधिहरु प्रयोग गरि तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । साथै तथ्याङ्क संकलन गर्नका लागि व्यक्तिगत अध्ययन, अवलोकन समुह केन्द्रित छलफल, अन्तवार्ताअनुसुचि तथा द्वितीय स्रोतहरु जस्तै: सहकारी प्रशिक्षण तथा डिभिजन कार्यलयका बार्षिक अङ्क लेख रचना, समाजशास्त्री, मानवशास्त्री पुस्तक, ग्रन्थ आदी प्रयोग गरिएको छ ।

शोधपत्र लेखन कार्यमा विशेष गरि नारीवादी सिद्धान्त, समाजवादी सिद्धान्त, माक्सवादी सिद्धान्त, सामाजिक आर्थिक तथा समाजिककरण सम्बन्धित सिद्धान्तहरु सगँ सम्बन्धित छ ।

बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा सदस्यहरु संलग्न हुन पुर्व र पछि के-कस्ता सामाजिक तथा आर्थिक परिवर्तन भए सोको प्रभावलाई यहाँ विश्लेषण गरिएको छ । आर्थिक अवस्थामा कमजोर, चेतनामुलक र ज्ञानबद्धक तालिम, व्यवसायिक र सिपमुलक तालिम आदिले गर्दा उनहरुमा सामाजिक हैसिएतमा वृद्धि भएको सामाजिक प्रतिष्ठा बढेको साथै रोजगारीको माध्यमबाट आय आर्जनमा वृद्धि भएको पाईन्छन् ।

सहकारीबाट अधिकांश उत्तरदाताहरुले व्यवसायिक कर्जा लिएर व्यापार व्यवसाय सञ्चालन गरेका रहेछन । जस मध्य अधिकांशले वार्षिक र मासिक ४० देखि ६० हजार सम्म आमदानी गर्ने बताए भने परिवारको आयको अधिकांश हिस्सा चल अचल सम्पत्ति खरिदमा लगाउने रहेछन् । यद्यमी १७.८९ प्रतिशत उत्तरदाताहरु भने परिवारको बालबालिकाको शिक्षा प्रति जागरुक रहेको बुझ्न सकिन्छ । अधिकांश उत्तरदाताहरुले औषद मासिक ५ हजार सम्म बचत गर्ने रहेछन् भने २२.२२ प्रतिशत ले भने आफ्नो आयबाट बचत गर्न नपुग्ने अवस्था देख्न सकिन्छ । महिलाहरुको सहकारीमा संलग्नता पश्चात आर्थिक स्थितिमा मात्र नभई महिलाको निर्णयात्मक भूमिकामा सुधार आएको बुझ्न सकिन्छ । जसलाई महिला सशक्तिकरणमा आएको सकारात्मक परिवर्तन पनि मान्न सकिन्छ ।

सहकारीले महिलाहरुको आर्थिक अवस्था सब्बल मात्र नभई महिलाहरुलाई आफ्नो हक अधिकार र क्षमता प्रति जाग्रित गराउने, नेतृत्व विकास गर्ने, उदमशिलता विकास गर्ने जस्ता कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइयो । सहकारीले प्रदान गर्ने महिला केन्द्रित विभिन्न सुविधा मध्य महिला शेयर प्रोत्साहन सुविधा उत्तरदाता महिलाहरुलाई बढी प्रभावकारी भएको प्रष्ट हुन्छ । सहकारीमा आवश्यकता अनुसार पर्याप्त पूजाँ नहुने तथा ब्याजदर असमान तरिकाले घटबढ हुने जस्ता समस्या रहेको पाइयो । आफु संलग्न रहेको सहकारीमार्फत महिला सशक्तिकरण अभिवृद्धि गर्नका लागि विभिन्न महिला लक्षित कार्यक्रमगत सुधारमा जोड दिनुपर्ने कुरा महिलाहरुको रहेको पाइयो । अधिकांश उत्तरदाताहरुको अनुसार महिला सशक्तीकरण गर्न

अन्तमा सहकारी भन्ने वित्तिकै सहकार्य र सहकार्य भन्ने वित्तिकै सँगै मिलेर काम गर्ने भन्ने बुझिन्छ । आजको विकसित समाजमा गरिब, निमुखा, पिछडिएका जनजातिहरुदेखि लिएर सम्पन्न घरायसी सम्मलाई सहकारी एक महत्वपूर्ण संस्थाको रूपमा अगाडि आएको छ । यसले नहुनेको लागि सहयोगी, ऋणीको लागि उपयोगी, हुनेको लागि प्रतिष्ठा बढाउने, साथी

सहयोगीको लागि अगुवाको रूपमा सहकारी स्थापित भएको छ । सहकारीको माध्यमबाट लगानी गर्ने, व्यापार बढाउने, उत्पादन बढाउने, बजार व्यवस्थापन गर्ने, सहूलियत दरमा ऋण उपलब्ध गराउने, आपसमा एक-अर्कोले बुझेका कुराहरू शेयर गर्ने, दुःख सुखका कुराहरू साटासाट गर्ने, एउटाको समस्यामा सहयोगी बन्ने, समस्याको पहिचान गरी समाधानमा लाग्ने लगायतका थुप्रै कार्यको लागि सहकारी एक माध्यम बनेको छ ।

यसको विकास र संरक्षणमा सरकारले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नुपर्दछ जसले गर्दा यसलाई कतैबाट पनि आँच आउन नसकोस् र सहकारीप्रति नकारात्मक सोच राख्ने कुनै व्यक्ति सफल हुन नसकुन्, जसले गर्दा यसको विकासमा अवरोध नआओस्। सहकारी एक सफल संस्थाको रूपमा विकास हुँदै जानुपर्छ जसले गर्दा सहकारीको समाज र राष्ट्रको प्रगतिमा महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ ।

विषयसूचि

शीर्षक	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	ii
स्वीकृति पत्र	iii
कृतज्ञता ज्ञापन	iv
शोधसार	v
विषयसूची	viii
तालिका सूची	xi
संक्षिप्त शब्दावली	xiii
अध्याय एक : परिचय	(१-७)
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	५
१.४ अध्ययनको सीमा	५
१.५ अध्ययनको महत्व	६
१.६ अध्ययनको संगठन	६
अध्याय दुई : सन्दर्भ साहित्यको समिक्षा	(८-२३)
२.१. सैद्धान्तिक समिक्षा	८
२.२ सैद्धान्तिक अवधारणा	१४
२.३ पुर्व साहित्यको समिक्षा	२०
२.४ अवधारणागत खाँका	२२
अध्याय तीन : अध्ययन विधि	(२४-२५)
३.१ अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य	२४
३.२ अनुसन्धान ढाँचा	२४
३.३ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोतहरु	२४
३.४ अनुसन्धानको समग्रता	२४

३.५ तथ्याङ्क संकलन विधि	२५
३.६ तथ्याङ्क प्रस्तुतिकरण र विश्लेषण	२५
अध्याय चार :सामाजिक, आर्थिक तथा जनसांख्यिक विवरण	(२६-३०)
४.१ उत्तरदाताहरूको वैवाहिक स्थिति	२६
४.२ उत्तरदाताहरूको उमेर समुहको विवरण	२६
४.३ उत्तरदाताहरूको शैक्षिक विवरण	२७
४.४ उत्तरदाताहरूको धर्म सम्बन्धी विवरण	२८
४.५ उत्तरदाताहरूका पेसागत विवरण	२९
अध्याय पाँच : तथ्याङ्कको प्रस्तुतिकरण र विश्लेषण	(३१-४८)
५.१ उत्तरदाताहरूको सहकारीमा अवद्ध रहेको अवधि	३१
५.२ उत्तरदाताहरूलाई सहकारीमा लाग्ने प्रेरणा	३२
५.३ महिलाहरू सहकारीमा लाग्नुको मुल उद्देश्य	३२
५.४ उत्तरदाताहरूले सहकारीबाट कर्जा लिए वा नलिए सम्बन्धी विवरण	३३
५.५ उत्तरदाताले लिएका कर्जाको प्रकार सम्बन्धी विवरण	३४
५.६ कर्जा पश्चात सञ्चालित व्यवसायबाट प्राप्त आम्दानी	३५
५.७ मासिक आय लगानी गरिने मुख्य क्षेत्र	३६
५.८ उत्तरदाताहरूको मासिक बचत सम्बन्धी विवरण	३७
५.९ सहकारीमा संलग्न पश्चात आर्थिक स्थितिमा सुधार	३८
५.१० परिवारको निर्णय प्रक्रियामा उत्तरदाताहरूको भूमिका	३८
५.११ सहकारीमा संलग्नता पश्चात सामाजिक प्रतिस्था बढेको महसुस	३९
५.१२ सहकारीमा संलग्नता पश्चात नेतृत्व क्षमता विकास	४०
५.१३ महिला जागरणमा सहकारीको भूमिका	४१
५.१४ महिला उद्यमशिलता विकासमा सहकारीको भूमिका	४२
५.१५ सहकारीले महिला शेयर धनिलाई प्रदान गरिएको सेवाबाट सन्तुष्टिको अवस्था	४३
५.१६ सहकारीमा संलग्नता पश्चात उत्तरदाताहरूको सवै भन्दा बढी प्रभावित भएको क्षेत्र	४४

५.१७ सहकारीले प्रदान गर्ने सर्वाधिक रुचाइएको महिला केन्द्रित सुविधा	४५
५.१८ महिला सशक्तिकरणको लागि सहकारीले सुधार गर्नुपर्ने कुरा	४६
५.१९ सहकारी प्रति उत्तरदाताहरुको बुझाइ	
अध्याय छ : अध्ययनको सारंश र निष्कर्ष	(४९-५४)
६.१ अध्ययनको सारंश	४९
६.२ अध्ययनको निष्कर्ष	५२

सन्दर्भ सामाग्री
अन्तर्वाता अनुसूची

तालिका सूची

तालिका	पृष्ठ
४.१ उत्तरदाताहरूको वैवाहिक स्थिति	२६
४.२ उत्तरदाताहरूको उमेरसमुहको विवरण	२७
४.३ उत्तरदाताहरूको शैक्षिक योग्यताको विवरण	२८
४.४ उत्तरदाताहरूको धर्म सम्बन्धी विवरण	२९
४.५ उत्तरदाताहरूको पेशा सम्बन्धी विवरण	३०
५.१ उत्तरदाताहरूको सहकारीमा अवद्ध रहेको अवधि	३१
५.२ उत्तरदाताहरूलाई सहकारीमा लाग्ने प्रेरणा	३२
५.३ महिलाहरू सहकारीमा लाग्नुको मुल उद्देश्य	३३
५.४ उत्तरदाताहरूले सहकारीबाट कर्जा लिए वा नलिए सम्बन्धी विवरण	३३
५.५ उत्तरदाताले लिएका कर्जाको प्रकार सम्बन्धी विवरण	३४
५.६ कर्जा पश्चात सञ्चालित व्यवसायबाट प्राप्त आम्दानी	३५
५.७ मासिक आय लगानी गरिने मुख्य क्षेत्र	३६
५.८ उत्तरदाताहरूको मासिक बचत सम्बन्धी विवरण	३७
५.९ सहकारीमा संलग्न पश्चात आर्थिक स्थितिमा सुधार	३८
५.१० परिवारको निर्णय प्रक्रियामा उत्तरदाताहरूको भूमिका	३९
५.११ सहकारीमा संलग्नता पश्चात सामाजिक प्रतिस्था बढेको महसुस	४०
५.१२ सहकारीमा संलग्नता पश्चात नेतृत्व क्षमता विकास	४१
५.१३ महिला जागरणमा सहकारीको भूमिका	४२
५.१४ महिला उद्यमशिलता विकासमा सहकारीको भूमिका	४३
५.१५ सहकारीले महिला शेयर धनिलाई प्रदान गरिएको सेवाबाट सन्तुष्टिको अवस्था	४४
५.१६ सहकारीमा संलग्नता पश्चात उत्तरदाताहरूको सवै भन्दा बढी प्रभावित	

भएको क्षेत्र	४५
५.१७ सहकारीले प्रदान गर्ने सर्वाधिक रुचाइएको महिला केन्द्रित सुविधा	४६
५.१८ महिला सशक्तिकरणको लागि सहकारीले सुधार गर्नुपर्ने कुरा	४७

संक्षिप्त शब्दावली

गा.पा	गाँउ पालिका
गा.वि.स.	गाँउ विकास समिति
डा.	डाक्टर
नं.	नम्बर
बि.स.	बिक्रम संवत्
म.न.पा.	महानगरपालिका